

Заборонений
Сергій Дзюба

Артемій Кірсанов

Сучасна проза України

Колишній аспірантці, яка працювала над дисертацією про життя і творчість видатного поета Василя Стуса, а нині за волею обставин стала медсестрою, запропонували доглядати помираючу від важкої хвороби жінку. Як виявилось важкохвора у минулому була полковником КДБ і багато разів зустрічалася зі Стусом, особливо в останні дні його життя. У романі надзвичайно насичено змальовано життя поета на його рідній Донеччині, в оточенні друзів, педагогів і літераторів, і в концтаборі – де утримували в'язнів совісті, ставлячи їм у провину їхні переконання. Чимало уваги приділено у романі й долі останньої рукописної збірки поета.

Сергій Дзюба, Артемій Кірсанов

Заборонений: Історія життя і боротьби Василя Стуса

Дякуємо

Сергію Борщевському за творчу допомогу;

Валерії Борщевській за підтримку і співпрацю;

Дмитру Стусу за надані архівні матеріали;

Маргариті Довгань і Василю Овсієнко за консультативну допомогу

Книжку присвячуємо всім політичним в'язням, які борються за українську свободу і незалежність.

ВОЛЕН

Усе почалося з несподіваного дзвінка о першій годині ночі. Аби розмовою не розбудити чоловіка, метнулась у коридор.

– Алло, Людмила Петрова?

– Так. А хто це?

- Вибачте, що запізно. Мое ім'я Волен.
 - Перепрошую? – спросоння перепитала я, почувши дивне ім'я.
 - Во-лен. Мені вас рекомендував головний лікар Київського військового шпиталю, де ви працюєте медсестрою.
 - Так, я вас слухаю.
 - Моїй онкохворій матері потрібна доглядальниця. З головним лікарем я про все домовився. Подробиці при зустрічі. Чекатиму вас завтра о сьомій ранку біля виходу з метро на станції «Хрещатик».
 - Стривайте...– тільки й вимовила я і почула у слухавці короткі гудки.
 - Що сталося? Хто дзвонив? – запитав чоловік, щойно я повернулася до кімнати.
 - Це по роботі,– пояснила я.– Клієнт призначив зустріч на ранок.
 - Завтра у тебе вихідний. Ми домовлялися з хлопцями поїхати на природу.
 - Вибач, любий. Поїдеш сам. Порибалите чоловічою компанією.
 - А якщо ми там гарних русалок зустрінемо?
 - Кращої за мене все одно нікого немає. А нам скоро за квартиру платити. Та ще й головний лікар порадив...
 - Іди до мене, моя матінко Терезо.
- Я підійшла до Миколи, який міцно обійняв мене своєю єдиною рукою. Другу довелося ампутувати після поранення в АТО.
- Люблю! – прошепотів він мені на вухо.
 - І я тебе люблю! – притулилась я до чоловіка і погладила його колюче коротко стрижене волосся.– Як рука?
 - Досі не розумію, як може боліти те, чого нема,– спробував відбутися жартом Микола.
 - Фантомні болі. Усе буде добре. Давай спати,– запропонувала я, умостившись поруч із чоловіком.

Микола вимкнув нічник і притягнув мене до себе.

Наступного ранку за чверть до сьомої я вийшла з київського метро на станції «Хрещатик». На вулиці було прохолодно, відчувалося, що літо змінила осінь. Затягнуте темно-оливковими хмарами небо віщувало затяжний дощ. Клієнта ще не було, тож я взяла каву в кіоску неподалік. Хрещатиком, поспішаючи в буденних справах, уже шелестіли шинами автівки, безтурботно і неквапно ходили люди: хтось вийшов на пробіжку, хтось – вигуляти собаку. Звичайне мирне життя столиці України. Тільки у шпиталі, коли кожного дня бачиш тяжкопоранених молодих хлопців, розумієш, що у країні війна.

До медичного училища я вступила після дев'ятого класу донецької школи. Мати, яка працювала тоді у лікарні старшою медсестрою, наполягла, щоб я пішла іі шляхом.

– Усі люди хворіють, люба, тож завжди будеш мати шматок хліба, – прагматично вмовляла вона і додавала: – Ти у мене гарненька, підеш до лікарні, то серед лікарів і чоловіка знайдеш...

Як слухняна донька, я вивчилася на медсестру і кілька років пропрацювала в лікарні. А от із майбутнім чоловіком познайомилася на відпочинку в Туреччині. Далі все як у казці. Микола виявився успішним бізнесменом, заможним, молодим, вродливим. Справили весілля, і необхідність працювати взагалі відпала.

З'явилася можливість утілити мрію дитинства і стати вчителем української літератури, як дідусь. Тож я вступила на філологічний факультет Донецького національного університету, що нині носить ім'я Василя Стуса, який теж колись був його студентом. Училася на відмінно, отримала червоний диплом і вступила до аспірантури. Почала працювати над кандидатською дисертацією на тему «Людина проти тиранії в українській літературі», звісно, на прикладі життя і творчості Василя Стуса.

У свої тридцять років я мала все, про що можна тільки мріяти: здорові батьки, вдале заміжжя, власна двокімнатна квартира у новобудові, нова машина, двічі на рік відпочинок у Європі, брендовий одяг... Дитина теж була запланована, але трохи згодом, після аспірантури. А куди поспішати? Треба і для себе пожити. Забезпечене і щасливе життя сприймалося як щось само собою зрозуміле. Здавалося, так буде завжди. Проте: – «Аннушка вже купила соняшникову олію, і не тільки купила, але й розлила», – пригадала Люда цитату з улюбленого роману. Булгаков мав слушність, людина справді не може передбачити, що станеться навіть за годину, не кажучи вже про плани на місяці чи роки.

Наприкінці 2013 року в Києві завирував Євромайдан, що згодом дістав назву Революції Гідності. Ми з чоловіком поїхали до столиці. Замешкали у знайомих. Чоловік записався до першої сотні самооборони Майдану, а я до медичної сотні. Разом виборювали право українського народу на європейський шлях розвитку – аж до втечі «гаранта» за кордон!

Але у Кремлі не хотіли випускати нас із братніх ведмежих обіймів. У лютому 2014-го Росія анексувала Крим, а навесні спробувала за тим самим сценарієм захопити східні регіони України. Почалася Антитерористична операція. Тим, хто підтримував Україну, стало небезпечно залишатись у Донецьку. Чоловіку довелося терміново за безцінь продати бізнес. Ми перебралися до Києва і винайняли квартиру. Микола вирішив піти у добровольчий батальйон новоствореної нацгвардії. Я його підтримала. Сама влаштувалася у Київський військовий шпиталь, а паралельно збирала волонтерську допомогу для українського війська, яке створювалося буквально з нуля. Потім чоловікові під Слов'янськом осколком відірвало руку. Тепер мені вже було не до філології, довелося відкласти дисертацію і братися за будь-який приробіток.

Я допила каву і глянула на годинник. За хвилину сьома, але клієнта досі не було, тож я прогуглила його чудернацьке ім'я в Інтернеті й дізналася, що Волен означає – воля Леніна. Які ж це батьки так найменували дитину?! Не встигла додумати, як задзвонив мій смартфон. Високий, міцний чоловік років сорока, рішуче підійшов до мене і відкомендувався. Різкий запах парфуму «Гуччі» вдарив у ніс. Ти ба, який пунктуальний! Волен у дорогому костюмі був як солідний бізнесмен.

– Попереджаю, Людмилу, у мами уїдливи́й характер. – Чоловік без зайвих передмов одразу перейшов до справи. – Довелося змінити вже трьох доглядальниць. Розраховую на ваше терпіння та професіоналізм.

- Не турбуйтеся, я маю досвід,- запевнила я.

- Із першого погляду не скажеш. Ви схожі більше на вчительку, ніж на медсестру.

- Ваша правда. Я пишу кандидатську з української літератури, але тимчасово, через війну, працюю за першою спеціальністю - медсестрою. Можу показати диплом.

- Не треба.

Волен швидко дістав зі шкіряної барсетки ключі та візитівку.

- Тут адреса мами і мій телефон.

- Але ми ще...

- Телефонувати тільки, якщо вона помре! - перервав мене чоловік.

- Але ми ще не домовилися про умови.

Волен знову поліз у барсетку і вийняв тугу пачку стогривенних купюр.

- Це аванс і гроші на всякі мамині потреби. Після завершення отримаєте вдвічі більше.

- Гарзд, домовилися,- погодилась я.

- Бажаю удачі, Людмилу. Вона вам знадобиться!

Волен уже сідав у припаркований просто на тротуарі чорний «лексус».

ПРИМАРИ МИНУЛОГО

Навігатор у моєму смартфоні показав маршрут: до хворої можна дістатися пішки за півгодини. Тож, не гаючи часу, я вийшла до надто добре знайомої мені з часів Майдану алеї Героїв Небесної Сотні. Три роки тому тут пахло димом від вогнищ та паленою гумою...

Інститутською швидко дісталася Шовковичної. Липки - цей елітний центральний район Києва - завжди викликав у мене щире захоплення. Куди не подивишся - всюди пам'ятки архітектури, поважні державні установи, мій улюблений будинок із химерами, старовинні будівлі, які приховують у собі захопливі таємниці й історії. «Пахнуть смертю панські Липки...» - згадався рядок із вірша Осипа Мандельштама.

Будинок, який я шукала, виявився «сталінкою» з доглянутим подвір'ям, зусібіч загородженим від сторонніх машин сучасними автоматичними шлагбаумами. Пост охорони свідчив, що мешканці - поважні люди, які дбають про свій спокій.

Великі масивні двері відчинилися від дотику магнітного ключа, і я опинилась у просторому і чистому парадному. Підійшла до раритетного, але акуратного ліфта з металевими механічними закріпленими дверцятами. Таким навіть їхати страшно. Перше, що впадало у вічі на широких сходах, - герб СРСР на центральній балюсці під перилами. Він був ретельно зафарбований у синьо-жовті кольори, наче вибачаючись за своє існування. Така собі

примара минулого в барвах сучасності. Скільки ще залишилося цих гербів, зірок, барельєфів, мозаїчних панно, бюстів, пам'ятників і меморіальних табличок по всьому Києву? А по Україні – узагалі безліч! Чимало символів тоталітарного режиму було показово знищено з прийняттям закону про декомунізацію. Але деякі старанно замаскувалися, перефарбувалися або заліпилися зверху гіпсом із зображенням українського тризуба. Вони причаїлися, затамувавши злість та образу, і мовби терпляче чекають на кривавий реванш.

Такі думки крутилися в голові, доки старий рипучий ліфт, ніби невдоволений, що його потурбували, підіймав мене на четвертий поверх. Цікавість прокататися на ще одній примарі радянської доби виявилася сильнішою за страх.

Потрібна квартира відрізнялася від інших старими, оббитими темно-коричневим дерматином дерев'яними дверима. Такі були в помешанні моєї бабусі в Горлівці. Вона теж категорично не хотіла їх змінювати на броньовані, бо оббивала їх власноруч разом із покійним дідом. Добрі спогади за гроші не купиш. Чому жінка, що жила за цими дверима, залишила їх недоторканими, я ще дізнаюся. Треба ж буде про щось розмовляти з незнайомою хворою людиною, залишившись із нею наодинці.

Хвора була лежачою, тому дзвонити не було сенсу. Відчинивши двері такими ж прадавніми ключами, я потрапила до квартири. З порога вдарив у ніс кислий запах. Велика і простора квартира з високою стелею була обставлена чеськими меблями, популярними в радянські часи. Бордові шпалери із золотими візерунками справляли пафосне, але гнітюче враження. На стінах деінде розвішані натюрморти у важких позолочених рамах. На комоді поруч із дисковим телефоном щільно стояли порцелянові статуетки янголяток, балерин і кришталева ваза. Здавалося, ніби машиною часу я потрапила у вісімдесяті роки до помешкання якихось заможних партійних діячів.

– Агов, Віро Іванівно?! – гукнула я, щоб попередити про свою присутність і не налякати, бува, жінку.

У відповідь ані звуку. Тільки ритмічне цокання годинника у мертвій тиші.

Слабкі промені світла насилу продиралися крізь зашторені шибки напівтемної спальні. У кутку гучно цокав величезний підлоговий годинник, старанно відраховуючи кожну хвилину життя, що залишилися господарці квартири.

Мені забракло кисню, я квапливо відсунула штори та прочинила вікно. Свіже повітря разом із яскравим сонячним світлом увірвалося до приміщення. Нарешті вдалося роздивитися кімнату.

Віра Іванівна зі скуйовдженим коротким сивим волоссям лежала на великому ліжку, її очі були заплющені. За медичною анкетю з агентства жінці було 75 років, але на вигляд їй було всі 90. Рак – страшна хвороба. Обличчя хворої було дуже блідим та змученим. Вона ніяк не відреагувала на світло та, здавалося, навіть не дихала.

Може, спить? А може... Я відігнала лиху думку. Адже якщо пацієнтка померла, то й за догляд платити не треба. А мені гроші зараз украй необхідні. Я наблизилася, щоб перевірити пульс. Але не встигла торкнутися жінки, як її очі розплющилися.

– Хто ти в біса така? Чого тобі треба? – роздратовано гаркнула хвора на диво твердим для тяжкого стану владним голосом.

– Мене звати Людмила, – спокійно озвалась я. – Ваш син Волен...

– Забирайся геть! І передай цьому покидьку, щоб дав мені спокій!

Стара навіть трохи піднялася на ліктях, але через слабкість спроба виявилася невдалою, і вона знову опустилася на ліжко.

– Не треба так хвилюватися. У вашому стані це небезпечно, – я спробувала заспокоїти хвору.

Доки жінка мовчала, я мимохідь оглянула кімнату. Стіни були завішані різними медалями, фотографіями, почесними грамотами та дипломами, нікими свідками помітних подій у житті господині. Справжній музей однієї людини.

Центральне місце на стіні займав великий портрет Віри Іванівни у віці років сорока, у парадному офіцерському кітелі, який їй дуже пасував. Вона була надто вродливою жінкою.

Мій дідусь, який у Другу світову дослужився до майора, із дитинства навчав мене розрізняти військові звання та роди військ.

Три великі зірки на погонах Віри Іванівни вказували на те, що вона полковник. Сині шеврони. Невже КДБ? Так от звідки владний голос!

«Ще одна примара у цьому будинку із радянською символікою у середмісті Києва. Ох і важко буде з нею! По ширості, однозначно, поговорити не вдасться...» – розмірковувала я.

Меблів у спальні було небагато. Ліжко, невеличкий столик із ліками, тумба з телевізором та книжкова шафа, яка мене відразу зацікавила, як філолога. Шафа старої ґебістки була захарашена переважно радянською пропагандистською літературою. Однак, придивившись, я не повірила своїм очам. Серед усієї цієї макулатури причаїлася книжка, від якої закалатало серце – рідкісне видання Василя Стуса «Свіча в свічаді» 1977 року.

Ця книжка з'явилася за кордоном у видавництві «Сучасність». В Україні за життя Стуса не було жодного видання. До збірки увійшли деякі поезії із «Зимових дерев», про які у вирокі «найсправедливішого радянського суду» потім скажуть, що вони мали наклепницький зміст. Серед них мій улюблений – «Отак живу, як мавпа серед мавп».

Отак живу: як мавпа серед мавп,
чолом прогрішним із тавром зажури
все б'юся об тверді камінні мури,
як їхній раб, як раб, як нищий раб.
Повз мене ходять мавпи чередою,
у них хода поважна, нешвидка.
Сказитись легше, аніж бути собою,
бо ж ні зубила, ані молотка.
О Боже праведний, важка доука –
сліпорожденним розумом збагнуть:
ти в цьому світі – лиш кавалок муки,
отерплий і розріджений, мов ртуть.

А ще книжка містила п'ять із сорока віршів із «Веселого цвинтаря», які поет відновив по пам'яті після того, як ґебісти вилучили рукопис, та переклади з німецької Рахель Фарнгаген і Райнера Марії Рільке.

Звідки вона у цьому склепі макулатури? Руки самі потягнулися до раритетного видання, як до святині. Не місце віршам Стуса на одній полиці з комуністичною пропагандою.

– Не чіпай моїх речей, хвойдо! – заклекотіла, наче киплячий чайник, Віра Іванівна, тільки-но я витягнула збірку Стуса із шафи.

Стара так лементувала, що я ледь не випустила книгу.

– Вибачте! Просто не втрималася, – пояснила я. – Це ж рідкісне видання віршів Василя Семеновича Стуса! Колекційний екземпляр.

– Тямиш? – у голосі Віри Іванівни вчувалися подив і недовіра.

– Я закінчила педагогічний у Донецьку, ще до АТО... Писала дисертацію саме по Стусу – заторохтіла я, зрадівши, що таки знайшлася тема для розмови з Вірою Іванівною.

– Мені байдуже, хто ти і звідки! – знов урвала мене хвора.

– Шкода. Я сподівалася, що ми порозуміємося. Адже все одно проведемо тривалий час разом, – якомога спокійніше відповіла я, намагаючись загасити конфлікт.

– Ще чого?! Забирайся геть!

– Сваріться – не сваріться, але нікуди я не піду, – впевнено заперечила я. – У вас остання стадія раку. Ви помрете без догляду.

Віра Іванівна не знайшла, що відповісти на цю жорстоку правду і трохи вгамувалася. Так от як з нею треба – чітко і по-військовому! Із досвіду доглядальниці я знала, що до кожної людини треба знайти підхід.

– Скажіть краще, звідки у вас ця книжка? – перехопила ініціативу я.

– Не твоя, курво, справа! – пробуркотіла Віра Іванівна.

– Продасте мені? – азартно запропонувала я. – Після АТО, коли звільнять Україну, передам її в Донецьку до університетської бібліотеки.

Віра Іванівна раптом дивно гигикнула, здригаючись усім тілом, наче їй бракувало повітря. Я напружилась, але за мить зрозуміла, що жінка сміється.

– Що смішного? – здивовано запитала я.

– Яка ж ти дурепа! Ніхто і ніколи не звільнить Україну! Система КДБ непереможна! – твердо відказала Віра Іванівна.

– Українські військові з цим не згодні, – саркастично заперечила я, але осіклася і замовкла.

– Усі вони приречені, як і Стус. Сам загинув і мені життя зіпсував, – ніби до самої себе промовила хвора після паузи.

Остання фраза вдарила мене наче блискавкою.

– Ви знали Стуса? Особисто?

На обличчі Віри Іванівни з'явилася гидка посмішка.

– Цей упертюх помер у мене на руках...

АГЕНТ «ТЕТЧЕР»

Неймовірна низка збігів приголомшувала. Невже я випадково зустріла унікального свідка загадкової смерті великого поета? Та ще й через тридцять років після того, як він у ніч із третього на четверте вересня 1985 року за загадкових обставин загинув у далекому пермському таборі. А сьогодні ж якраз третє вересня! Я ж іще перед тим, як отримала замовлення доглядати Віру Іванівну, збиралася відвідати поетову могилу на Байковому кладовищі.

Традиція вшановувати день смерті поета пішла у нашій родині від діда. 19 листопада 1989 року екстумовані тіла українських політв'язнів Василя Стуса, Олексі Тихого та Юрія Литвина у цинкових трунах літаком були доправлені з Пермі до Києва. Зусиллями багатьох патріотів, і серед них мого діда Андрія Миколайовича Руденка, було зібрано гроші на повернення видатних українців додому. Сотні людей улаштували зустріч померлих героїв ув аеропорту «Бориспіль», а ще десятки тисяч на вулицях Києва. Серед них була і я з дідом. Іще шестирічною дівчинкою я запам'ятала вірш Стуса, який хором скандував багатотисячний натовп:

Як добре те, що смерті не боюсь я
і не питаю, чи тяжкий мій хрест.
Що перед вами, судді, не клонюся
в передчутті недовідомих верст.
Що жив, любив і не набрався скверни,
ненависті, прокльону, каяття.
Народе мій, до тебе я ще верну,
Як в смерті обернуся до життя...

Відтоді з дідом та батьками на початку вересня я завжди відвідувала Київ, щоб ушанувати пам'ять загиблих героїв. І от знову чортівня, ніби з роману Булгакова: невже несповідима доля обрала саме мене для цієї місії – з'ясувати обставини смерті Василя Стуса? Від цієї думки аж дух перехопило. Треба негайно заспокоїтися! Схоже, робота над закинутою дисертацією раптом набула продовження і нового сенсу.

За офіційною радянською версією Василь Стус помер від серцевого нападу, відбуваючи покарання в карцері табору особливого режиму ВС-389/36 (пізніше названому «Перм-36») у селі Кучино Чусовського району Пермської області РСФСР. Але існують ще декілька версій. Свідки подій – українські політв'язні Левко Лук'яненко та Василь Овсієнко, які безпосередньо перебували у «Пермі-36» під час загибелі поета, – одностайно кваліфікували загибель Василя Стуса як навмисне вбивство. Син поета – Дмитро Стус також не відкидає ймовірності, що смерть його батька мала неприродний характер. Але ніяких прямих доказів немає! Усе це сталося 1985 року, коли поетові було лише сорок сім, так само, як і нашому генію, Кобзарю – Тарасові Шевченку. Ще один містичний збіг.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию
(https://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=44901855&lfrom=362673004)
на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.